

MİMAR SİNAN'IN İLK ESERLERİ¹

Asosye Prof. Dr. APTULLAH KURAN

Sinan ibni Abdülmennan, Kanunî Sultan Süleyman zamanında on dokuz yıl yeniçeri olarak Osmanlı ordusunda çalışmış ve başarılı bir askerlik hayatını izleyen uzun mimarlık döneminde pek çok sayıda eser vererek dünya mimarlık tarihinin kütüğüne adını büyük harflerle kazdırtmış bir yapı ve sanat dehasıdır. Sinan yeniçeri olduğuna göre çocukluk ya da gençlik çağında devşirme asker ocağına alınmıştır. Devşirme çocukların kütükleri Yeniçeri Ağasınca saklanırdı. Bu defterler bugün elde yoktur. Ya yanmış, ya da yeniçeriliğin II. Mahmut zamanında Vak'ay-i Hayriye diye anılan hareketle ilgasında yeniçerilere ait her şey gibi bunlar da yok edilmiştir. Bu yüzden Sinan'ın gerçek yaşı, Hıristiyan adı, anasının ve babasının adı bilinmemektedir.

Mimar Sinan'ın çocukluk çağına ait kesin bilgimiz yoksa da bu konuda bazı ipuçları vardır. Yakın arkadaşı olduğu anlaşılan Şair Nakkaş Mustafa Sa'î tarafından Sinan'ın son yıllarında ve onun ağzından kaleme alınan *Tezkiret ül-Ebniye* ile *Tezkiret ül-Bünyan*'da, Asarî tarafından Sa'î'nin yazdığı tezkereler esas alınarak hazırlanan *Tuhfet ül-Mi'marin*'de ve Sinan'a ait vakfiyelerde duruma ışık tutan bazı bilgilere rastlıyoruz. Örneğin, *Risale-i Tezkiret ül-Ebniye*'nin manzum bölümünde "Anın (Şehi âlem Selim bin Bayezid Han)² devşirmesiyim ben kemine"³ mensur bölümünde "...magfurünleH Seyfülislâm Sultan Bayezid Han aleyhirrahmeti velgufran Hazretlerinin zamanı saltanatlarında devşürme gelüb..."⁴ denmekle Sinan'ın Yavuz Sultan Selim zamanında, yani 1512 ile 1520 yılları arasında devşirildiği belirtilmektedir. Devşirme çocukların taşra hizmeti süresinin üç ilâ sekiz yıl⁵, acemi oğlanlık süresinin de normal olarak

¹ Bu makale yazarın hazırlamakta olduğu ve birinci cildi önümüzdeki yıl yayımlanacak olan *Mimar Sinan* kitabının Giriş bölümünden derlenmiştir.

² Mısra 15. Rifkî Melûl Meriç: *Mimar Sinan-Hayati, Eseri*, Ankara 1965, s. 56.

³ Mısra 20. a. g. e., s. 56.

⁴ a. g. e., s. 69-70.

⁵ İbrahim Hakkı Konyalı: *Mimar Koca Sinan*, İstanbul 1948, s. 47.

yedi, sekiz yıl olduğu göz önünde tutulacak olursa Sinan'ın I. Selim'in cülûsundan hemen sonra devşirildiği, taşra ve acemi oğlanlık hizmetlerini en kısa süreler içerisinde tamamlayarak kapıya çıktığı sonucuna varırız.

Sinan'ın taşra hizmeti ve acemi oğlanlık dönemi 1512 ile 1521 yılları arasında en fazla dokuz yıl sürmüştür⁶. Yavuz Sultan Selim'in saltanatına rastlayan bu yıllar zarfında İran ve Mısır Sefer-i Hümayun'ları ve bu seferlerde Çaldıran (1514), Merc-i Dâbık (1516), Hân Yûnus (1516), Rıddâniye (1517) meydan savaşları yer alır. Bu savaşlarda yeniçeri kaybı fazlaca olmuştur. Dolayısıyla acemi oğlanların yeniçeri ocağına, taşra hizmetindeki devşirme çocukların da acemi ocağına terfileri hızlandırılmış olmalıdır. Sinan da en çok dokuz yıl içinde bu kademeleri aşarak kapıya çıkmış, 1521 Belgrad Sefer-i Hümayun'una yeniçeri olarak katılmıştır⁷.

Risale-i Tezkiret ül-Ebniye'den öğrendiğimize göre, Sinan daha sonra sırasıyla Rodos, Mohaç, Viyana, Irak, Korfu ve Pulya ve son olarak Boğdan seferlerine katılmıştır⁸. Rodos ve Mohaç seferleri arasındaki sürede (1523-1526) atlı segbân⁹ yapılan Sinan'a Mohaç Seferinden sonra yayabaşı¹⁰ ve zemberikçibaşı¹¹ rütbeleri verilmiş, Irak Seferinden dönüşte de Haseki'liğe¹² yükseltilmiştir.

⁶ a. g. e., s. 48.

⁷ "Çalıştım tâ tufuliyet çağından
Yetiştim Hacı Bektaş ocağından
Rodos ile Beligrada azimet
İdüb geldim yine sağu selâmet"
Tezkiret ül-Ebniye, Mısra 38-41. Meriç: a. g. e., s. 57.

⁸ "Yolumla eylediler sekban
Sefer kıldı Muhaca Şahı devran
Yine Şah eyledi azmi Alaman
Gözüne (düşmenin) teng oldu meydan
Gelüb Bağdada itdik sonra azmî
Kızılbaşile itdik nice rezmi
Seferden geldi çün Şahile a'yan
Yolumla Hasekilik oldu ihsan
Dahî Korfozu Pulya azmin itdik
Gelüb andan Karabuğdana gittik"
Mısra 42-53. a. g. e., s. 57-58.

⁹ Segbân, "av köpeği bakıcısı" anlamına gelir. Önceleri Saraya bağlı olan Segbânlar daha sonra yeniçeri ocağına aktarılmış ve ocağın bir sınıfını teşkil etmiştir.

¹⁰ Piyade subayıdır.

¹¹ 82. yeniçeri ortası komutanı.

¹² Hassa birlikleri çavuşu (subayı).

Sinan'ın katıldığı askerî seferler bir yandan onun yeniçeri ocağı içerisinde yükselmesini sağlarken bir yandan da geleceğin mimarına o çağın önemli şehirlerini ziyaret etme imkânını veriyordu. Sinan gibi bir mimarlık dehasının sefer güzergâhları üzerinde bulunan eski yapıları incelediğini, değerlendirdiğini ve elde ettiği bilgiyi ileride yararlanmak üzere kafasında topladığını düşünmek yersiz olmaz. Çünkü, Sinan'ın askerlik hayatının bir noktasında hassa mimarlığına atanması bir tesadüf eseri değildir. Sinan, mimar olmayı, mimarbaşı olarak atandığı 1538 yılından çok önce kafasına koymuştur¹³ ve biraz sonra göstereceğimiz gibi Sinan'ın mimarlık çalışmaları ve mimarî eser vermesi bu tarihten en az sekiz yıl öncesine gitmektedir.

Mimar Sinan'ın İstanbul'da inşa ettiği ilk mimarî eser olarak Haseki Hürrem Camii gösterilir. Bu cami 945 H. (1538/1539) tarihidir. 1538 yılının Sinan'ın mimarlık hayatında bir dönüm noktası olduğu muhakkaktır. Ölen Mimarbaşı Acem Ali'nin yerine Sinan 1538 yılında Mimarbaşılığa (Reis-i Mi'maran-ı Dergâh-ı Âli) getirilmiş, 1539 yılı başlarında Hürrem Sultan'ın camiini inşa ederek iyi bir mimar olduğunu ispatlamış ve bundan dört yıl gibi kısa bir süre sonra Şehzade Camiini projelendirip bu önemli eseri 1548 yılında bitirerek gelmiş geçmiş en büyük mimarlardan biri olduğunu ortaya koymuştur.

Sinan'ın bir mimarlık dehası olduğu açıktır. Fakat en üstün kabiliyetin dahi kendiliğinden eser veremeyeceğini, üstün eser verebilmenin iyi ve sağlam bir eğitim ile tecrübeye dayandığını unutmamak gerekir. Acemi oğlan ve yeniçerilik dönemlerinde Sinan'ın yapı işleriyle uğraştığını, dülgerlikte usta olduğunu biliyoruz. Asıl acemi ocağına kayıtlı efrat devlete ait yapı işlerinde, kayıklarda, İstanbul'a odun getiren gemilerde hizmet ederlerdi¹⁴. Daha sonraki mimarlık hayatı göz önünde tutularak Sinan'ın acemi oğlanlık yıllarında yapı hizmetinde kullanıldığını ileri sürmek yersiz olmaz. Nitekim, kendi de Sa'i'nin ağzından: "Benim üstadım kim aferin bad / Beni neccar-

¹³ "Murad idindim olam ta ki mi'mar

Kemalimle koyan âlemde âsâr
Dir idim ki müyessir eylese hak
Bana bir âli beytullah yapmak"

Risale-i Tezkiret ül-Ebniye, mısra 60-63, Meriç : a.g.e., s. 58.

¹⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı : *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1964, c. II., s. 555.

lıkta kıldı üstad”¹⁵ diyerek bir ustadan marangozluk öğrendiğini söylemektedir. Sinan’ın hayat hikâyesini anlatan *Risale-i Tezkiret ül-Ebniye*’nin nazım bölümünde yazılı olan bu beyit yeniçeriliğe yükselip Rodos ve Belgrad seferlerine katıldığını anlatan mısralardan önce geldiği ve risale tamamıyla kronolojik olduğu cihetle Sinan’ın dülgelik sanatını acemi oğlanlık döneminde elde ettiğini kesinlikle söyleyebiliriz.

Sinan’ın yapı sanatıyla ilişkisi yeniçerilik döneminde de devam etmiştir. Hassa mimarlığına atanması sebepsiz olmayıp kabiliyet ve ustalığını bilfiil göstererek Kanunî’nin Sinan’ın ustalığını şahsen görmesi 1538 Boğdan Seferine rastlar. Bu Sefer-i Hümâyün 8 temmuzda başlar. Osmanlı ordusu temmuz ayında Edirne ve Dobruca üzerinden Tuna’ya varmış, Tuna’yı geçmiş ve ağustos ortalarında Prut ırmağına erişmişti. Irmağa varıldığında buradaki köprünün, arazi bataklık olduğundan çökmüş olduğu görüldü. Orduyu karşı sahile geçirmek için acele bir köprü yapmak gerekiyordu. Bu görev II. Vezir Damat Lûtfi Paşa’nın delâletiyle Sinan’a verildi. Lûtfi Paşa Kanunî’ye: “Sa’adetlu Pâdişahım” demiştir. “Köprü bina olması Sinan Subaşı denilen kulunuzun kadr-u itibarı ile olur . . . Gayet üstâd-ı cihân ve mi’mar-ı kârdândır”¹⁶.

Sinan son derece kaygan olan zemin üzerine on üç günde köprüyü kurmuş, Osmanlı ordusu 31 ağustosta köprüden geçerek sefere devam etmiştir. Burada önemli bir noktaya dikkati çekmek isteriz. Lûtfi Paşa Sinan’ı Kanunî’ye tanıtırken “mi’mar-ı kârdândır”, yani, işinin ehli usta mimardır, diyor. Sinan’ın Lûtfi Paşa’nın bu iltifatına mazhar olması için 1538 yılından önce ustalığını göstermiş, kabul ettirmiş bulunması ve bunun için de Sinan’ın daha yeniçerilik yıllarında eser vermiş olması gerekir sanırız.

Bir ihtimal, Sinan’ın 1538 yılından önce Lûtfi Paşa için bir bina yapmış olmasıdır. *Tezkiret ül-Ebniye*’de Lûtfi Paşa adına yapılmış yalnız bir bina yer alır: “Yenibağçede Merhum Lûtfi Paşa Hamamı (13-12)”. Lûtfi Paşa Hamamı bugün mevcut değildir. Yapılış tarihi de bilinmemektedir. Ancak, bu hamamın 1536 ile 1541 yılları arasında yapıldığını söyleyebiliriz. Şöyle ki, Lûtfi Paşa 1533-1536 yılları arasında sırasıyla Karaman, Anadolu ve kısa bir süre Rumeli Beyler-

¹⁵ *Risale-i Tezkiret ül-Ebniye*, Nazım bölümü, satır 34, 35. Meriç : a. g. e., s. 57.

¹⁶ T. Yılmaz Öztuna : *Türkiye Tarihi*, İstanbul 1964, c. V., s. 222.

beyliği yapmıştı. Dolayısıyla İstanbul'da bulunmuyordu. 1536 yılında III. Vezirliğe atanarak İstanbul'a geldi. 1538'de II. Vezir, 1539 yılında Ayas Mehmet Paşa ölünce, onun yerine Vezir-i âzam oldu. Sadareti iki yıldan az sürmüş, Vezir-i âzam olduktan sonra evlendiği Yavuz Sultan Selim'in kızı Şah Sultan'a el kaldırdığı için Kanunî tarafından azledilmiş, hayatının geri kalan yirmi iki yılını Dimetoka'daki malikânesinde ilimle uğraşarak (*Osmanlı Tarihi, Âsafnâme* adlı eserleri vardır) geçirmiştir. İstanbul'da bulunan hamamı sadareten azledilip Dimetoka'ya çekildikten sonra yaptırmış olması ihtimali azdır. 1537 ve 1538 yılları da gerek Lûtfi Paşa gerek Sinan için müsait değildir; çünkü her ikisi de önce Korfu ve Pulya Seferine, hemen sonra Boğdan Seferine katılmışlardır. O halde, Lûtfi Paşa Hamamı ya 1536 yılında ya da 1539 ile 1541 yılları arasında yapılmış olmalıdır. Lûtfi Paşa'nın eserini Vezir-i âzam olduğu süre içerisinde yaptırmış olması akla daha yakındır. Ancak, Paşa'nın Sinan hakkında "üstâd-ı cihân ve mi'mar-ı kârdândır" demesi için Sinan'ın, hamamı 1536 yılında yapıp Lûtfi Paşa'nın itimat ve teveccühünü kazandığını düşünmek de yersiz olmasa gerektir. Diğer bir ihtimal de, Lûtfi Paşa'nın Sinan'ın başkaları için yaptığı bina veya binaları bilmesi ve tanınmasıdır. Konuyu etraflıca inceleyebilmek amacıyla Sinan'ın yeniçeri ocağına katıldığı yıllara döneceğiz.

Tezkiret ül-Ebniye ve *Tezkiret ül-Bünyan*'da zikredilmemekle birlikte *Tuhfet ül-Mi'marin*'de birinci bölümün birinci sırasında kayıtlı olan¹⁷ Yavuz Sultan Selim'in İstanbul'daki cami ve türbesini Sinan'ın yapmış olması her bakımdan imkânsızdır. Yavuz Sultan Selim 22 eylül 1520 günü İstanbul'dan Edirne'ye giderken ölmüş, cenazesi 30 eylül günü İstanbul'a getirilerek ertesi gün, sonradan Sultan Selim adını alan semtte toprağa verilmiştir. Kanunî, cenazesinin gömüldüğü yere bir türbe ve türbenin yanına da babası adına bir cami inşa ettirmiştir. Caminin temeli 17 mayıs 1521'de atılmış¹⁸ ve ertesi gün Kanunî ilk Sefer-i Hümâyun'una çıkmıştır. Bu, Belgrad Seferidir. Belgrad 29 ağustos 1521'de alınmış, Ordu 19 ekim'de İstanbul'a dönmüş, kış II. Sefer-i Hümâyun'un hazırlıklarıyla geçirilmiş, 16 haziran 1522'de Rodos Seferine çıkılmıştır. Kanunî 29 aralıkta

¹⁷ "Evvelâ nefsi İstanbulda Sultan Selim Han camii ve imareti ve türbesi ve medresesi — Medrese 1, Mekteb 1 — Türbe-i Sultan Selim Han — Türbe-i Haseki Sultan. Nev'i Evvel, Bina olunan cevamii beyan ider." Meriç: a. g. e., s. 23.

¹⁸ Öztuna, a. g. e., c.V., s. 147.

Rodos şehrine girmiş, 29 ocak 1523'te İstanbul'a dönmüş ve döndüğünde Sultan Selim Camiini bitmiş bulmuştur.

Sinan'ın Kanunî'nin bu iki Sefer-i Hümayun'una da katılmış olduğunu biliyoruz. İki sefer arasında İstanbul'da idiye 20 ekim 1521 ile 16 haziran 1522 tarihleri arasında inşaatta görev almış olması mümkün, fakat cami ile türbenin mimarı olarak inşaatı yürütmüş olması maddeten imkânsızdır. Kaldı ki, aynı *Tuhfet ül-Mi'marin*'in mukaddimesinde "...bu âne dek üç padişahı azımüşşan a'ni Sultan Süleyman Han ve Sultan Selim Hanı Sani ve Sultan Murad Han Hazretlerinin eyyamı hümayunlarında temhid olunan binalardan ancak Sultan Süleyman Han aleyhirahmeti velgufran Hazretlerinin cülûsı saadetme'nuslarından sonra babaları Padişahı cennetmekân Sultan Selim Hanı Evvel üzerine bina olunan imareti şerifeden gayri bilcümle bu kullarının mübaşeretleriyle vaki olmuştur"¹⁹ demekle Sultan Selim cami ve türbesinin Sinan yapısı olmadığı açıkça belirtilmiştir.

Gebze'deki Mustafa Paşa Külliyesinin de Sinan tarafından inşa edilip edilmediğini tespit etmek gereklidir. *Tuhfet ül-Mi'marin*'in birinci bölümünde (nevi evvel) 31. sırada, "Camii şerifi Mustafa Paşa Mirimiranı Mısır der Geğbüze ve İmaret ve Medrese ve Türbe"²⁰ şeklinde kayıtlı olan külliyenin medresesi ve imareti aynı eserin bu bina türlerine ayrılmış bölümlerinde de ayrıca yazılmıştır²¹.

Cami, medrese ve imaret *Tezkiret ül-Ebniye*²² ve *Tezkiret ül-Bünyan*'da da kayıtlıdır; fakat her iki tezkerede de türbeye yer verilmemiştir. *Adsız Risale*'de ise "Hamamı Geğbüze"²³ ibaresiyle Gebze'de Sinan tarafından yapılan bir hamamdan söz edilmektedir.

Orta yerdeki cami ile türbenin etrafını kuşatan avlulu bir medrese, bir sıra halinde kubbeli hacimlerden kurulu imaret, tekke ve kervansaray'dan oluşan Çoban Mustafa Paşa Külliyesi Osmanlı

¹⁹ Meriç, a. g. e., s. 17.

²⁰ a. g. e., s. 25.

²¹ Medrese: üçüncü bölüm (nev'i sâlis), 26. sırada; İmaret: dördüncü bölüm (nev'i râbi), 10. sırada. a. g. e., s. 34, 37.

²² Cami: birinci bölüm (bab-1 evvel), No. 44; Medrese: üçüncü bölüm (bab-1 sâlis), No. 24; İmaret: altıncı bölüm (bab'ı sâdis), No. 16. a. g. e., s. 80, 96, 107.

²³ a. g. e., s. 7.

klasik mimarisinin önemli eserlerinden biridir. Tezkerelerde kayıtlı olan cami, türbe, medrese ve imaret Sinan yapısı mıdır? Yoksa Sinan daha önce yapılan bu binaları onarmış ve Ahi Çelebi ya da Bâli Paşa camilerinde olduğu gibi, sonradan kendine mi mal etmiştir? Problemi açıklığa kavuşturmak için Çoban Mustafa Paşa'nın hayatını kısaca gözden geçirerek adını taşıyan külliye ait binaların hangi tarihlerde inşa edilmiş olduğunu ya da olabileceğini inceleyelim.

Çoban Mustafa Paşa 1517 yılında Anadolu Beylerbeyi idi. 1521'de Kanuni'nin kız kardeşi Hafisa Sultan ile evlendirilerek II. Vezirliğe yükseltildi. 1522 yılı sonlarında Mısır Beylerbeyliğine atandı; fakat İstanbul'dan ayrılamayan zevcesinin ısrarıyla beş ay sonra Mısır Beylerbeyliğinden alınarak İstanbul'a dönmesine izin verildi. Bu tarihten 1529 yılına kadar İstanbul'da bulunan Damat Çoban Mustafa Paşa Viyana Seferi başlarında öldü.

Eldeki bu bilgiye göre, Çoban Mustafa Paşa'nın Gebze'de bulunan külliyesini II. Vezir ve damat olduğu 1521 yılında planlamış ve inşaata 1521 ya da 1522'de başlanılmış olması mümkündür. Diğer bir ihtimal, bu büyük teşebbüse, Paşa Mısır'dan döndükten sonra, 1523 yılında girilmiş olmasıdır. İnşaatin 1521-1523 yılları arasında başlayıp Çoban Mustafa Paşa'nın öldüğü 1529 yılına kadar sürdü-rüldüğünü kabul etmek makul olur; ancak bu tarihler arasında Sinan'ın Çoban Mustafa Paşa Külliyesini projelendirip inşa etmesi imkân dahilinde değildir.

Burada şu soru ortaya çıkıyor: 1523-1529 yılları arasında külliye bütünü ile tamamlanmış mıdır? Yoksa, bu yıllarda birkaç binaya başlanılmış, bunlar bitirilmiş fakat külliye oluşturulan binalardan bazıları daha sonra mı yapılmıştır? Hiç bir tezkerede kervansarayın ve tekkenin adları geçmediğine göre Sinan'ın bu binalar ile ilişkisi olmadığı bellidir.

Kapısının üstündeki kitabeden caminin 1523/24 yılında tamamlandığını²⁴ biliyor, medresenin kapı kitabesinde de aynı tarihi buluyoruz²⁵. Bu durumda, her iki binanın da Sinan tarafından inşa

²⁴ Caminin Arapça olan kapı kitabesinin tarih terkibi "hayren hasena" (خير الحسناء) dır. Bu terkip Ebced hesabıyla 930 (1523/24) yılını veriyor.

²⁵ Medresenin kapısı üstündeki dört satırlık Arapça kitabedeki tarih terkibi de "hayren hasena" olduğundan bu binanın da cami ile birlikte aynı yılda tamamlandığı anlaşılıyor.

edilmiş olması ihtimali ortadan kalkmaktadır²⁶. Çünkü, daha önce de belirttiğimiz gibi, 1521-1524 yıllarında Sinan Belgrad ve Rodos Sefer-i Hümâyun'larına katılmaktadır. Sultan Selim Camii ve Türbesi için olduğu gibi 20 ekim 1521 ile 16 haziran 1522 tarihleri arasında inşaatta çalışmış olması mümkündür; fakat Çoban Mustafa Paşa Camii ve Medresesinin adlarının tezkerelerde geçmesini Sinan'ın bu binaların inşaatında çalışmış olmasından çok, daha sonraki bir tarihte bunları onarmış olmasına bağlamak daha akla yakın olur.

Külliyenin geriye kalan iki binasına, imaret ile türbeye gelince, bunların inşa tarihleri hakkında karar vermek zordur. Her ikisi de kitabesiz olan bu yazılardan türbenin, Çoban Mustafa Paşa'nın öldüğü 1529 yılında yapılmış olması bir ihtimaldir. Mustafa Paşa Viyana Seferinin başlarında seksen yaşlarında iken ölmüştür. Sinan ise bu Sefer-i Hümâyun'a katılmıştır. Dolayısıyla, eğer türbe Paşa'nın ölümünü takiben inşa edilmişse Sinan'ın İstanbul'da bulunmadığı bir zamanda yapılmış demektir. Diğer bir ihtimal de türbenin 1520 başlarında külliye'nin öteki binalarıyla birlikte inşa edilmiş olmasıdır. Camilerin kible tarafına konulan türbelerin kapıları II. Bayezid, I. Selim türbeleri gibi Sinan'dan önce olsun, Şehzade Mehmed, Kanunî Sultan Süleyman, Kılıç Ali Paşa türbeleri gibi Sinan yapısı olsun, Fâtih Sultan Mehmed Türbesi gibi XVIII. yüzyılda yapılmış olsun caminin kible eksenini üzerinde değil, kible eksenine dik olarak konulmuştur. Bu yüzden, Çoban Mustafa Paşa Türbesinin camiden sonra ya da cami ile birlikte yapılmış olmasına imkân veremiyoruz. Nitekim kible ekseninin güneyden 56° doğuya dönük olması da caminin daha önce teşekkül eden bir eksen üzerinde 34° hatalı olarak yönlendirilmesi sonucunu doğurmuştur²⁷. Yukarıda açıkladığımız görüşlere dayanarak Gebze'deki Çoban Mustafa Paşa Türbesinin camiden daha önce inşa edildiği, türbenin kervansaray ile birlikte planlandığı, cami ile medresenin daha sonra külliyyeye ilâve edildiği ve cami ile medrese 1523/24 yılında tamamlandığına göre, kervansaray ile türbenin Yavuz Sultan Selim zamanında inşa edilmiş oldukları sonucuna varıyoruz.

²⁶ Godfrey Goodwin külliye'nin I. Selim tarafından 1517 yılında İstanbul'a getirilen Mısırlı Mimar Şahabeddin Ahmed'in eseri olabileceğini söylüyor. *A History of Ottoman Architecture*, London 1971, s. 190. Caminin sen cemaat yeri duvarı, kapısı ve mihrabında gördüğümüz renkli mermerle yapılmış Mısır tarzında süsleme bu görüşü destekler mahiyettedir.

²⁷ Gebze'ye göre kible güneyden 22° doğudadır.

Öte yandan bütün tezkerelerde kayıtlı olan imaretin 1530 yılı başlarında yapılmış olması ve bu takdirde bu binanın 1538 yılında ölen Hafisa Sultan tarafından Mimar Sinan'a yaptırılması imkânsız değildir. Çünkü mevcut belgeler Sinan'ın 1530 yılları başında mimarlığa başlamış olduğunu kesinlikle aydınlığa çıkarmış bulunmaktadır.

Sinan'ın İstanbul'da inşa ettiğini bildiğimiz ilk bina Karagümrük'te bulunan Üçbaş Mescididir. Yanındaki L biçiminde medrese ile birlikte inşa edilen bu küçük mescid-medrese topluluğunun avlu kapısı üstündeki Arapça kitabenin tarih satırı Ebced hesabıyla 937 H. (1530/1531) yılını vermektedir. Kumkapı'da bulunan Muhsine Hatun Mescidinin kitabesi ise Ebced hesabıyla 939 H. (1532/1533) tarihini verir. Bugün mevcut olmayan fakat Ayvansaraylı Hüseyin Efendi'nin caminin üzerinde görüp naklettiği 1134 H. (1722) tarihli tamir kitabesinin metni içinde aslı 940 H. (1533/1534) yılında yapıldığı yazılı olan²⁸ Kasım Paşa Camiinin de yine Sinan'ın ilk eserlerinden biri olduğu anlaşılmaktadır.

1530-1534 yılları arasında inşa edildiğini kesinlikle söyleyebildiğimiz bu iki mescid, bir cami ve bir medrese sonradan yenilenmiş ve XVI. yüzyıl mimarî karakterini kaybetmişlerdir. Ancak, bugün kârgir kubbeli olarak XIX. yüzyılda yeniden yapılmış olan Kasım Paşa Camiinin aslında, "çar köşe bir duvar üzre çarpuşta tahta kubbeli tahtanî eski bir cami"²⁹ olduğunu Evliya Çelebi'den öğreniyoruz. XIX. yüzyılda yenilenen ve orijinal görünüşünü kaybeden Muhsine Hatun Mescidi ile son yıllarda onarılan fakat sonradan kapalı hale getirilen son cemaat revakı dışında XVI. yüzyıl mimarî karakterini az çok koruyan Üçbaş Mescidi de sakıflı binalardır. Hücreleri önünde ahşap direklere binen revakı ve kârgir beden duvarları üstü kiremit kaplı ahşap çatı ile örtülü olan Üçbaş Medresesi de yine aynı türde sade bir mimarinin ürünüdür. Aslında Mimar Sinan'ın ilk eserlerinin daha çok ahşaba dayalı olması akla yakındır; çünkü Sinan'ın yapı sanatına girmesi dülgerlik yoluyla olmuştur. Kabiliyet ve ustalığını marangozluk alanında göstermiş ve sonra beden duvarlarının yanı sıra üst örtüsü ve revakı da kârgir olan bina yapmaya başlamış olması gerekir. 1534 Bağdat Seferinden dön-

²⁸ *Hadikat ül-Cevami*, c. II., s. 3; Konyalı: *Mimar Koca Sinan'ın Eserleri*, İstanbul 1950, s. 125.

²⁹ *Seyahatname*, c. I., s. 418.

dükten sonra yine İstanbul'da bulunduğu 1535 ve 1536 yıllarında bütünüyle kârgir yapılara el attığı ve bu yıllarda Lûtfi Paşa Hamamı ile Çoban Mustafa Paşa İmaretini inşa etmiş olması mümkündür.

Yine aynı yıllarda (1536/1537) Sinan'ın Halep'te Hüsreviye Külliyesini inşa ettiği kabul edilegelmiştir³⁰. "Deli" Hüsrev Paşa tarafından yaptırılan bu külliye tek kubbeli bir cami ile iki medreseden oluşur. *Tuhfet ül-Mi'marin*'in birinci bölümünde, "Camii Hüsrev Paşa der Haleb, Medrese 1"³¹ deniliyorsa da gerek aynı eserin medreseler bölümünde, gerekse *Tezkiret ül-Ebniye* ve *Tezkiret ül-Bünyan*'da adı geçmeyen medreselerin Sinan yapısı oldukları şüphelidir. Mimari kuruluş ve karakterleri bakımından bu binaları Sinan'a yakıştırmak doğru olmaz. Öte yandan, caminin Sinan ile ilişkili olduğu da açıktır.

Sokullu Mehmed Paşa'nın akrabası, Lala Mustafa Paşa'nın ağabeyi olan Hüsrev Paşa³² 1534-1538 yılları arasında Şam Beylerbeyi idi. 1539'da Rumeli Beylerbeyliğine getirilmiş, daha sonra Mısır Beylerbeyi olmuştu. 1541 yılında Vezir-i âzam Lûtfi Paşa azledilip Süleyman Paşa sadarete geçince Hüsrev Paşa II. Vezirliğe yükseldi. 1544 yılında Divan'da çıkan bir olay üzerine II. Vezirlikten azledilen ve başka bir görev verilmeyerek emekliye sevk edilen Hüsrev Paşa bu duruma katlanamamış, açlık grevi yaparak 1545 (952 H.) yılı başlarında intihar etmiştir.

Hüsrev Paşa'nın Halep'teki camiini Şam Beylerbeyi olduğu 1534-1538 yılları arasında yaptırmış olması mümkündür. Ancak, bu yıllarda Sinan'ın Halep'e giderek Hüsrev Paşa Camiini inşa etmiş olması uzak bir ihtimaldir. Osmanlı ordusu Bağdat Seferi dönüşünde 1535 yılının 24 kasım - 2 aralık günlerinde Halep'te konaklamıştı. Sinan'ın bu Sefer-i Hümayun'a katılmış olduğunu biliyoruz. Bu yüzden, sekiz gün Halep'te kaldığı ve bu arada Şam Beylerbeyi Hüsrev Paşa'nın yaptırmayı düşündüğü cami konusunda Sinan'a danışmış olduğu düşünülebilir. Fakat, Sinan'ın ordu İstanbul'a hareket ettiği zaman Hüsrev Paşa Camiini inşa etmek üzere Halep'te

³⁰ Aslanapa: "Sinan Maddesi", *aynı yerde*; Kuban: *aynı liste*, s. 36; Goodwin: a. g. e., s. 202; Aslanapa: *Turkish Art and Architecture*, London 1971, s. 217.

³¹ Meriç: a. g. e., s. 28.

³² Goodwin, Hüsrev Paşa için "of royal blood" diyerek onu Bosna Beylerbeyi ve Kanuni'nin hala oğlu Sultanzade Gazi Hüsrev Paşa ile karıştırmıştır. a. g. e., s. 202.

kaldığını düşünmek dayanaktan yoksun olur. Caminin Hüsrev Paşa'nın II. Vezir olduğu 1541-1544 yılları arasında İstanbul'da Sinan tarafından planlanıp Sinan'ın Halep'e gönderilen çıraklarından biri tarafından inşa edildiğini düşünmek daha akla yakındır. Beden duvarları kubbe çapına göre alçak, nispetleri bozuk ve işçiliği kaba olan Hüsrev Paşa Camiine Sinan'ın şahsen nezaret etmediği bellidir. Kaldı ki külliyyede bulunan tek kitabe üzerindeki tarih 1536/1537 olmayıp 1546 (953 H.) tarihidir. Yani, inşaat Hüsrev Paşa'nın ölümünden hemen sonra tamamlanmış olmalıdır.

1538 yılında Osmanlı İmparatorluğunun başmimarlığına atanan Sinan'ın askerlik hayatı biter ve 1588 yılında ölümüne kadar aralıksız sürecek olan mimarlık hayatı başlar. Sinan'ın büyüklüğünü sadece altmış yıla yakın bir sürede verdiği eserlerin sayısı ile ölçmek yeterli değildir. Sinan, XIV. ve XV. yüzyıllarda gelişen Osmanlı mimarisinden Anadolu Selçuklu mimarisinin son unsurlarını söküp atmış, yapı sanatını belirli kurallara bağlayarak Osmanlı klasik mimarisini kurmuş, bir mimarlık dehası olmak yanında üstün bir teşkilâtçı ve değerli bir hoca olarak tarihe geçmiş bir sanat adamıdır. Kurduğu mimarlık teşkilâtı ve yarattığı mimarî üslup ölümünden sonra yüz elli yıl düzenli bir biçimde sürdürülmüş ve ancak Lâle Devri ile başlayan Avrupa mimarisi ve sanatını taklit etme modası yaygınlaştığı zaman gücünü kaybetmiştir. Sinan'ın ve onun mimarisini ölümünden sonra bir buçuk yüzyıl yaşatanların eserleri İstanbul'da, Edirne'de, Osmanlıların gittiği her yerde hâlâ yaşıyor.

